

Радослав Гаџиновић*

Институт за политичке студије, Београд

АЛБАНСКО НАСИЉЕ НАД СРБИМА У КРАЉЕВИНИ СХС И КРАЉЕВИНИ ЈУГОСЛАВИЈИ

*Мучеништво није крај
нечега, оно је тек почетак.
Индира Ганди*

Сажетак

Овај рад је покушај аутора да подсети домаћу и међународну научну јавност на континуитет албанског насиља над Србима у XX веку. Великоалбанска иредентистичка активност између два светска рата имала је снажну подршку фашистичких сила, заинтересованих за разбијање новонастале југословенске државе. Била је то у првом месту фашистичка Италија и Трећа комунистичка интернационала (Коминтерна) са седиштем у Москви. Великоалбански „Косовски комитет” се почетком 1920. године повезао са Коминтерном. Италија је непосредно подржавала акције албанских терориста (качака) у Југославији у годинама после Првог светског рата. „Вође тог покрета Хасан Приштина и Мустафа Кроја добијали су од италијанске владе у почетку 50 000 лира месечно, касније око 200 000 од септембра 1927. године знатно више”. На Београдском универзитету формирана је 1935. године тајна студентска организација „Беса” с основним програмским опредељењима да ради на прикључењу Косова и Метохије Албанији. Идејне вође тајне терористичке организације били су Тазим Блаца, Шаип Мустафа и Ибрахим Љутва, а њихов основни задатак био је да на универзитету створе атмосферу о неопходности стварања Велике Албаније, да

* Имејл-адреса: radoslav.gacinovic@ips.ac.rs.

формирају оружане формације у и датом моменту крену са терористичким акцијама. Финансирало ју је албанско и италијанско посланство у Београду.

Кључне речи: Србија, Косово и Метохија, насиље, качаци, тероризам, Албанци

Након победе српске војске 1918. године и стварања Краљевине СХС, потом Југославије, српско становништво на Косову и Метохији, је значајно проређено током претходног рата и окупације. Етничка структура становништва у корист Срба је само делимично промењена покушајем спровођења колонизације, али она није систематски спроведена, нити је о становништву Косова и Метохије вођена искрена брига државе. Такав однос према српском становништву на Косову и Метохији је дао повода и могућности комунистичкој пропаганди, диригованој од Коминтерне, да тих међуратних година на Косову и Метохији води антисрпску и антиправославну пропаганду. Ову антисрпску пропаганду су Шиптари помагали и користили, због чега је било и терористичких „побуна” шиптарских качака, од којих Српско становништво није имао мира ни спокојства.

Први светски рат омео је не само консолидовање српске власти на Косову и црногорске у Метохији него и стварање уније између две српске државе. Аустро-Угарска је подстицала и помагала реваншистичке тежње избеглих арбанашких вођа и подгревала планове о стварању „Велике Албаније” с Косовом, Метохијом и западном Македонијом. Из Албаније, где је грађански рат достигао велике размере, под заштитом аустроугарских војних и дипломатских служби, организоване су чете састављене од арбанашких избеглица с Косова и Метохије и Македоније, с циљем да изазову устанак на Косову и Метохији и отворе други фронт према Србији. Пашићева влада помогла је у јесен 1914. Есад-пашу Топтанија, присталицу балканског споразума и сила Антанте, да преузме власт у Албанији и са њим склопила два споразума: о војној сарадњи и реалној унији. У лето 1915. српска војска је, на основу уговора, војно интервенисала у Албанији да заштити Есад-пашин режим и сломи устанак присталица Тројног савеза (Bataković 2006, 48–49).

Југословенска делегација на Конференцији мира у Паризу заступала је становиште да би Албанија требало да буде независна држава у границама из 1913, али је, у случају њене поделе, тражила територијалне компензације од Дрима до Скадра. Питање албанске независности решено је, после много спољних притисака и унутрашњих превирања, одлуком Конференције амбасадора великих сила 1921, а коначно разграничење с Краљевином Срба, Хрвата и Словенаца спроведено је 1926. У Албанији је косовска емиграција упорно радила на ширењу покрета за стварање „Велике Албаније”. На југословенску територију убациване су терористичке групе које су, сукобљавајући се с војним јединицама и цивилним властима, од Косова и Метохије стварале несигурно погранично подручје: оно је, због тога морало бити под нарочитим режимом. Уплитање југословенске дипломатије у унутрашње племенске и политичке борбе имало је циљ да из Албаније искорени сваки страни утицај и да помогне успостављању режима који ће пресећи сталну субверзивну активност (Bogdanović 1985, 178–182).

Стварањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, 1. децембра 1918. државе која је од 1929. преименована у Краљевину Југославију, српско-албански односи, премда фиксирани наслеђеним стањем, због појаве нових политичких чинилаца унутар Југославије и измењених међународних околности, добили су нове димензије. Албанско питање поново је, у склопу италијанских планова за доминацију источним Јадраном, постало корисно средство политичког притиска на југословенску државу, а посебно против Срба као њене покретачке снаге и њене државотворне позиције унутар званично једног, „троименог” народа. С појавом фашизма и нацизма, реваншистички настројене државе поражене у Првом светском рату, пре свега Бугарска и Мађарска, незадовољне успостављеним границама и расподелом политичке моћи на Балкану, окупљене око Италије, настојале су да додатно подривају темеље југословенске државе управо на подручјима њене највеће рањивости: на Косову, Метохији и у Македонији, областима где је баласт наслеђа пет векова дуге османске владавине оставио најдубље цивилизацијске јазове, праћене социјалним заостајањем, великим сиромаштвом и јаком

традицијом одметништва. Нова држава имала је тежак задатак да на Косову, у Метохији и Македонији ликвидира феудалне односе, спроведе аграрну реформу и колонизацију. Приливом српског становништва из пасивних крајева Црне Горе, Босне и Херцеговине и некадашње Војне крајине, требало је успоставити пожељну етничку равнотежу на осетљивом пограничном простору. Извлачење ових крајева из вековне заосталости почело је укидањем феудалног система 1919, кад су раскинути кметски односи, а кметови проглашени власницима земље. На Косову и Метохији су, спровођењем реформе, многе сиромашне српске и арбанашке породице први пут постале власници земље коју обрађују. Колонизација је отпочела 1920, без одговарајућих припрема, па су први насељеници били препуштени сами себи, а локалне власти задужене за њено спровођење, често користиле недограђеност реформи за разне злоупотребе које су погађале и арбанашко и српско становништво. После првих десет година показало се да мере аграрне реформе и колонизације садрже крупне недостатке којима су највише погођени сами насељеници. У начелу је било забрањено узимање земљишта приватних власника за насељавање, али су за потребе арондације насељеничких целина мање парцеле одузимане и од земљовласника и надокнађиване земљом на другом месту. Извесну пометњу стварала су псеудо власничка права појединих Арбанаса који нису могли да докажу власништво над земљом коју су користили после одласка њихових правих власника. У првој фази колонизације насељеницима је додељена углавном до тада необрађивана земља: утрине, крчевине, пушта или напуштена земља приватних власника, шуме и, у мањој мери, имања одбеглих одметника. Свега 5% укупног земљишног фонда чиниле су претходно обрађиване површине. У два колонизациона таласа, 1922–1929. и 1933–1938, на 120.672 ха (око 15,3% земље) насељено је 10.877 колонистичких породица, укупно око 60.000 људи. Још 99.327 ха предвиђених за насељенике није подељено. За породице колониста подигнуто је 330 насеља и заселака са 12.689 кућа, 46 школа и 32 цркве (Bogdanović 1985, 183–195).

НАСИЉЕ КАЧАКА ПРЕПРЕКА СТАБИЛИЗОВАЊУ ПРИЛИКА НА КОСМЕТУ

Крупна препрека стабилизовању политичких прилика били су качаци, који су на пограничном подручју двадесетих година XX века озбиљно угрожавали личну сигурност насељеника. Качачке акције наслеђене из турских времена координирала је углавном арбанашка емиграција са Косова – као покрет за уједињење Косова и Метохије са Албанијом. Независно од качачког покрета, који се Арбанасима успешно представљао као ослободилачки, деловало је и низ одметничких дружина качака, који су за свој рачун пљачкали забачене и слабо обезбеђене пограничне области, избегавајући плаћање пореза и служење војске (Bataković 2006, 51).

На учестале нападе и убиства локалних представника власти, жандаре, свештенике и учитеље, пљачке и паљевине усамљених српских имања, пограничне војне власти одговарало се потерама, употребљавајући у најтежим случајевима и артиљерију. Имања најопаснијих одметника била су конфискована, а куће њихових јатака у циљу застрашивања спаљиване. Амнестија за све кривице, осим убиства, објављена 1921, дала је само делимичне резултате: одметници су се предавали пред зиму, а у пролеће поново одметали у шуме. Од 1918. до 1923. предало се 478 качака, 23 је било ухапшено, а 52 су убијена. Већина (231) оних који су били ухапшени или су се сами предали упућено је у војне команде (избегавали су служење војног рока), 195 је предато суду, а 75 ослобођено. Качачки покрет почео је да јењава 1923, кад је једна од либералнијих влада донела декрет о амнестији и за веће кривице. Широка амнестија и добри односи са Албанијом помогли су постепеном замирању качачког покрета (Gligoriјевић 1988, 179–193).

Качачки покрет има дугу традицију и потиче из Албаније. Качаци су, у ствари, одметници. Најчешћи разлози за одметништво у шумама била је крвна освета, избегавање казне за извршене пљачке, разбојништва, избегавање војне обавезе која је у турској царевини била изузетно дуга и тешка, отмице жена и сл. Качака је било у свим деловима Косова и Метохије, нарочито у Дреници где су се због конфигурације терена скоро слободно кретали. Слабљењем

турске власти качаци су били све слободнији и загосподарили су многим брдовитим пределима на територији Косова и Метохије. Власти нису предузимале скоро никакве мере ради сузбијања качачких злочиначких активности, а ретко је неко од качака одговарао пред судом. За време трајања Париске (Версајске) конференције 1920. године, долази до масовног одметништва у шуме на Косову и Метохији и нарастања качачког покрета. То су подстрекивали бегови из Косовске Митровице, Приштине, Пећи и Ђаковице, како би код великих сила створили слику да се ради о масовној побуни народа против Краљевине и стекли предуслов у Паризу за стварање независне Албаније у тзв. етничким границама. Качачки покрет био је изузетно јак у Метохији, где га је предводио Барјам Цури, у Дреници је покрет предводио Азем Бејта, а у Прекорупљу око Клине и Малишева – Садик Рама. „О томе да је качачки покрет 1920. године узео маха говори пример Бећира Реџе, који је организовао одлазак у шуму 300 до 400 људи” (Gaćinović 2004, 22). Пошто је свакодневно долазило до сукоба са качацима, који су имали задатак да нападају и убијају Србе, да секу телефонске линије и пресецају пруге, власти краљевине СХС су настојале да смире ситуацију путем компромиса са качачким вођама. Амбасадорска конференција донела је одлуку да се формира „неутрална зона” на територији краљевине СХС, те су југословенске власти ради компромиса са качацима одлучили да се из краљевине СХС не улази у „неутралну зону”, а качаци из те зоне на територију краљевине СХС. „Неутрална зона обухватала је села Јуник, Батушу, Молић, Морину, Бровину, Поношевац, Поповац, Шишман, а дефинитивно је укинута 20. децембра 1920. године. Бајрам Цури се у „неутралној зони”, окружен својим телохранитељима осећао безбедно. Боравио је, углавном, у Јунику и Батуши. Децембра 1921. године позвао је све своје присталице да дођу у „зону” намеравајући да ту створи војне јединице чији би циљ био да оборе владу Ахмет-бега у Албанији, а тек након тога да воде акције на територији Краљевине СХС. Одазвало се између 2000 и 5000 „бораца” које је снабдео оружјем и муницијом, могло би се тврдити да је то финансирала Италија (Jovićević i Miljković 1983, 112).

ЦЕМИЈАТ ПРОТИВ ОРГАНИЗОВАНОГ ФУНКЦИОНИСАЊА ДРЖАВЕ

Арбанашко и турско становништво на Косову и Метохији тешко је прихватило организацију живота у европски организованој држави, где су, уместо статуса апсолутне повлашћености из времена турске владавине, добили само грађанску равноправност с некадашњом рајом. Најзнатнији арбанашки бегови с Косова, из Метохије и северозападне Македоније основали су 1923. политичку странку Цемијет, која је у Скупштини 1921. имала 12, а две године касније 14 посланика. Рад Цемијета забрањен је 1925, због повезаности с качацима и владом у Тирани, али је наставио да делује и у илегалности. Због помагања качака и веза с косовском емиграцијом, на Арбанасе се у Краљевини Југославији гледало с подозрењем, као на субверзивни елемент који ће се у првом погодном тренутку подићи на устанак и покушати да поједине крајеве припоји Албанији. Као националној мањини, Арбанасима је Уставом била загарантована употреба матерњег језика у основним школама, али се, у пракси, све свело на школовање у верским, муслиманским училиштима. Југословенска влада је желела да се питање права мањина решава реципрочно, тј. да се и српској мањини у Албанији омогући отварање школа и да се реши питање тамошње православне епархије, али до таквог споразума никад није дошло. Ни угледнији бегови из вођства Цемијета нису покретали питање школа за своје сународнике. Једина институција која је окупљала Србе на Косову и Метохији била је Богословија, основана 1870. године у Призрену заслугом Симе Андрејевића Игуманова, трговца из Призрена. До 1912. године Богословију је завршило 480 ученика, од тога 200 са Косова и Метохије (Bataković 1997, 366–367).

После Првог балканског рата 1912. године, у коме су Албанци били на страни Турске, Конференција амбасадора у Лондону 1913. године утврдила је границе новоосноване албанске државе. Новембра 1921. године Конференција амбасадора у Паризу донела је одлуку о признавању Албаније као независне и суверене државе (Албанија је пре тога 1920. године примљена у друштво народа). Иако је Конференција амбасадора у Паризу начелно утврдила границе које су се у основи поклапале са решењима Лондонске конференције,

дефинитивна граница између Краљевине СХС и Албаније утврђена је протоколом Међународне комисије о разграничењу донетим у Фиренци 26. јула 1926. године. Албанска држава обухватила је највећи део албанских етничких територија.

Великоалбанска иредентистичка активност између два светска рата имала је снажну подршку фашистичких сила, заинтересованих за разбијање новонастале југословенске државе. Била је то у првом месту фашистичка Италија и Трећа комунистичка интернационала (Коминтерна) са седиштем у Москви. Великоалбански „Косовски комитет” се почетком 1920. године повезао са Коминтерном. Италија је непосредно подржавала акције албанских терориста (качака) у Југославији у годинама после Првог светског рата. „Вође тог покрета Хасан Приштина и Мустафа Кроја добијали су од италијанске владе у почетку 50 000 лира месечно, касније око 200 000 од септембра 1927. године знатно више” (Terzić 2011, 31–36). Дакле, Албанци су вољом великих сила добили државу чијим границама нису били задовољни, јер у састав албанске државе нису ушли вилајети на које су се позивали албански представници приликом проглашавања независне Албаније на скупу у Валони 28. новембра 1912. године. То незадовољство изразили су у Меморандум упућеном Конференцији 2. јануара 1913. године тражећи да се албанске границе прошире и да у састав Албаније уђу градови Пећ, Митровица, Приштина, Скопље и Тетово са њиховом околином. За испуњавање тих нереалних захтева упорно су се ангажовали Албанци и њихова удружења широм света. Била су веома активна и албанска удружења у Европи, а посебно албанско друштво „Ватра” у САД-у, у вези са проширивањем албанских граница. У Скадру је 7. новембра 1918. године формиран „Косовски комитет”, чије је политичко-пропагандно и терористичко деловање, с позиција албанског иредентизма и косовског сепаратизма, пресудно утицало на југословенско-албанске односе у периоду између два рата. Политичка платформа тог комитета била је одбрана територијалне целокупности и „ослобођење Косова и других албанских крајева” свим средствима, укључујући и терористичке активности.

АНТИТЕРОРИСТИЧКЕ АКЦИЈЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ВОЈСКЕ НА КОСМЕТУ

Како је већина локалног албанског становништва испољавала отворено непријатељство према југословенској ослободилачкој војсци и постављеним органима локалне власти на територији Косова и Метохије, још током новембра 1918. године, југословенске власти су своје акције у тим пределима спроводиле у два правца. На једној страни, локалној власти је било наложено „да ничим не изазива отпор или незадовољство и да среском начелству препоруче пажњу према становништву”. Тај вид пажње уочава се и из настојања војних власти да за председнике општина, „по жељи народа”, буду постављени истакнути мештани. На другој страни, начелник штаба Врховне команде, војвода Живојин Мишић, на бројне представке које су стизале са терена одговорио је 7. новембра 1918. године команданту југословенске дивизије да употреби „један батаљон пешадије и део артиљерије за насилно разоружање на левој обали Ситнице”. Препоручено је било да се тамошњи Албанци „разоружају мирним путем, а ако не пристају, онда употребити силу”. Припреме за разоружавање косовско-метохијских Албанаца отпочеле су одмах и цео поступак изведен је од 9. до 15. новембра 1918. године. Планирана само за села на левој обали Ситнице, ова акција је проширена на простору целе Дренице, ка Девичу, Руднику и Великом Истоку. У почетку мирна акција војних јединица југословенске дивизије наишла је касније на оружани отпор у селима Грим, Доња Јабланица, Брунут, Ново Село, Радавац, Каленић, Орно Брдо, Горња Јабланица, што је изазвало гранатирање и рушење и делом паљење наведених места (Đimić i Borozan 1998, 34).

Тадашњи начелник Косовског округа, Бранковић, известио је 10. децембра 1918. Министарство унутрашњих дела у Београду да се окупљени Албанци из Малесије и области Хаса спремају „да у року од 2-3 дана нападну Метохију”. Радило се о скупини од 3000 бораца који су поједине своје групе пребацивали у околину Ђаковице и Пећи, где су подстрекивали тамошње албанско становништво на побуну. Зато је и акција разоружавања у тим крајевима ишла доста споро и са тешкоћама. Раније је у тим крајевима било присутно 250 жандара, а тада само 59. Зато је начелник

Бранковић молио владу у Београду да у те крајеве пошаље још најмање 30 жандара „за разоружање и сваку евентуалност”. Министарство унутрашњих дела је 11. децембра 1918. године примило од команданта жандармерије захтев да одмах упути на Косово и Метохију што више жандармерије (AJ.MUD, F. 181, Poz. broj 1733).

Министарство унутрашњих дела је и 16. децембра поновило свој ранији захтев команданту жандармерије да се на косовско-метохијске просторе упути „што више жандара”. Уследио је (31. децембра) одговор команданта целокупне југословенске жандармерије да је у косовски жандармеријски одред упућено 11 нових жандара (Maliković 2011; AJ, MUD, F. 181, Poz. broj 1733).

У Метохији је почетком 1919. године качачки покрет имао видну иницијативу. Према извештају команданта Ибарске дивизијске области, пуковника Недића, од 9. фебруара, качаци су од председника општине у Новом Селу тога дана тражили да у року од два сата напусти општинску канцеларију или ће је они напасти. Ово се село налази јужно од села Радавца на левој обали Дрима. Ту су качаци били у вези са онима из Ругове, па је постојала бојазан да ће се исти случајеви десити и у осталим околним селима, чиме би биле пресечене телефонске и телеграфске везе са Косовском Митровицом и уопште саобраћајне везе са њом (Đimić i Borozan 1998, 234).

Командант војне посаде из Пећи је 10. децембра јавио да су се наоружани Албанци налазили пет километара од вароши, на висовима с обе стране Руговске клисуре. Због високог снега, великог нагиба терена, поледице и јаке зиме било је немогуће војно прићи наоружаним Албанцима преко руговских висина, иако су за реализацију ове операције из Косовске Митровице у Пећ већ биле упућене две чете војника и артиљеријска батерија (Đimić i Borozan 1998, 236). У Ругови су се налазили и вође Албанаца из Плава и Гусиња. Они су 10. фебруара тражили „преговоре са командантом српске војске”. Ти преговори су могли бити обављени искључиво са српским официрима, а црногорски им нису смели присуствовати. У противном, истицале су окупљене албанске вође, могућ је био општи албански устанак за чије је последице пред Европом требало да буде одговорна југословенска страна (AVII, P-4/3, k.54, F.1, br.1425). Према

извештају команданта војног округа у Андријевици, мајора Вула Томовића из Мурина, у Ругови се тада налазило 2300 наоружаних Албанаца које су предводили Италијани. Они су изјављивали да „неће нападати србијанску посаду у Пећи”, већ само ону из Црне Горе. Циљ ове њихове агитације био је, према истом извештају, да се превари и разоружа војна посада у Пећи, исто онако како је то било учињено са постајом у Ругови 9. фебруара исте године. Качаци су 18. фебруара 1919. године напали метохијску варош Исток. Мета напада је била тамошња среска канцеларија па је начелник Метохијског округа молио команданта III армијске области да из Рудника ка тој вароши упути пола чете пешадијске и један топ. У то време (22. фебруара 1919. године), трупе војводе Лакића Војводића су завршавале акцију у Ругови. Пет дана пре тога оне су се на тој територији, код Јусуфовог хана на дну Ругове, састале са тамо присутним српским снагама. На тај начин су били растерани албански побуњеници из читаве Ругове, а пут Пећ-Андријевица био је слободан за саобраћај (AVII, P-4/3, k. 54, F.1. Pov. Br. 1432; Maliković 2011).

Тада је из Косовске Митровице стигла вест да је око 1000 албанских одметника под командом Азема Бејте из села Горње Обилићево кренуло у напад на манастир Девич. Исту вест је потврдила и писмена информација жандара Зејнела Бајрамовића, с том разликом што се према његовом мишљењу радило о нападу око 2000 албанских качака из правца села Резена. На нападаче је отворена јака артиљеријска и пушчана ватра од стране снага III армијске области. Због тога су се нападачи сакрили по околним кућама, а борбе лакшег интензитета трајале су све до 18 часова.¹

Југословенска војска је 14. априла напала албанске качаке и у селу Батуши, западно од Ђаковице. У тој борби, Батуша је била запаљена, а око 100 качака ликвидирано. Даље је акција разоружања у ђаковачком срезу ишла мирно, а требало је да наоружани Ђаковчани предају оружје до 14. априла у 10 сати (AVII, P-4/3, k.54, f.3, Pov.br. 749).

Најинтензивније испољавање насилних активности качака на територији Косова и Метохије било је током 1920. године. Начелник Косовскомитровачког округа, Божовић, због тога је 9. фебруара те године известио Министарство

¹ Губитака међу припадницима југословенске војске у овим окршајима није било (AVII, P-4/3, k.54, F.2. br.166).

унутрашњих дела у Београду да је у Дреничком и Вучитрнском срезу, у истом делу Среза пећког, Подримског и у Лапском срезу стање било крајње забрињавајуће. Један од качачких вођа са тих простора, Садик Рама, био је на терену, док се Хасан-бег налазио у Таковици. Погоршање ситуације међу косовско- метохијским Албанцима било је, према мишљењу начелника Божовића, последица непрестане пропаганде из Тиране. Он је зато предлагао да се у наведене срезове Косова и Метохије упуте додатне војне снаге „ради коначног разоружања и уништења тамошњег немирног албанског становништва” јер је исти проблем новоствореној јужнословенској држави „сасвим везивао руке” „за решавање других елементарних питања” (АЈ. МУД, Ф. 181, Поз. број 92). Акција разоружања албанских качака на територији Косова трајала је од 5. јануара до 7. фебруара 1921. године када је обустављена. За то време, од тамошњих качака одузето је : 672 пушке, 223 револвера, 4629 метака, 30 бомби, 21 пушчана цев, 9 ножева, једне менгеле. Том приликом ухапшен је 21 војни бегунац и 8 качака. Убијен је један качак и запаљено шест качачких кућа и то три куће у селу Деветаку из којих је пуцано на војнике када су се приближавали селу, две куће у селу Ранци у којима је ноћила качачка дружина, а у селу Сићеву једна кућа, где су се исто окупљали качаци (АЈ. МУД, Ф. 178, Поз. број 4564).

У ликвидацији неутралне зоне, 20. децембра 1922. године учествовали су одреди југословенске војске и жандармерије. Бајрам Цури се са 60 најоданијих присталица пребацио преко границе на планину Драгобију у Албанији, где је ускоро ликвидан. Садик Рама и Азам Бајта побегли су на територију Прекорупља, односно Дренице. С њима су вођене борбе све до 1925. године, када је Азем Бајта погинуо код Дренице, а Садик Рама пребегао у Албанију са једним бројем својих одметника. Тада настаје велико расуло међу качацима - један број је и даље остало у шуми у одметништву, а већина је схватила стварну ситуацију, предали су се властима, вратили оружје, а власти Краљевине СХС су их амнестирали.

Тада се гаси качачки покрет који је задао много проблема југословенским властима и држао у страху становништво на Косову и Метохији, без обзира на националну и верску припадност. Амнестија је имала много значаја за већи део

Косова и Метохије. Изузетак је била Дреница где је и даље остао озлоглашени Азем Бајта – Галица, вођа качака све до 1925. године када је погинуо у борби са југословенском војском и жандармеријом. Може се закључити да су мотиви качачких одметника били политички, тј. сепаратистички, па се са ове дистанце може говорити о качачко терористичком покрету на територији Косова и Метохије. У југословенској држави Космет је био веома немирна погранична провинција на којој су насиље спроводили албански одметници и терористи – активисти тзв. „Косовског комитета”, организације албанских националиста.

АЛБАНСКА МАЊИНА НЕПРИЈАТЕЉСКИ РАСПОЛОЖЕНА ПРЕМА КРАЉЕВИНИ ЈУГОСЛАВИЈИ

Етнички Албанци су у Краљевини СХС (од 1929. године Краљевина Југославија) били мањина непријатељски настројена према сопственој држави, а тако су се током читавог XX века и понашали. Једна од значајнијих активности Краљевине СХС у сређивању стања на Косову и Метохији и у Македонији била је аграрна реформа којом је требала да се постигну два циља: *прво*, да се ликвидацијом феудалних односа успоставе друштвено-економске претпоставке за развој слободне капиталистичке пољопривреде и, *друго*, да се успостави етничка и национална равнотежа и тако повећа број српског становништва на Косову и Метохији, чије се бројно стање видно смањивало континуираним насиљем у претходним деценијама.

За све време спровођења одредби о аграрној реформи и колонизацији, али и читавог система правних прописа и закона југословенска власт је била приморана да се суочава са албанским тероризмом. Турска реч „качак” значи одметник од власти, али и разбојник, а то се двоје врло често спајало у једно, пошто акције качака нису биле герилског карактера него терористичке активности чија је мета било српско становништво. Власт Краљевине СХС је ипак успостављена на Косову и Метохији након амнестије качака – терориста 1921. године. Италијанска влада је била главни ослонац албанских милитаристичких покрета и организација. Она је успела да придобије и руководиоце тзв. „Косовског комитета”,

чије је средиште било у Бечу, на челу са Бедри Пејаном и Ибрахимом Ђаковом. Гроф Ђано у свом дневнику пише: „Морамо успавати Југословене. Али касније наша политика мора да се живо позабави Косовом. То ће одржати живим један иредентистички проблем на Балкану, привући пажњу Албанаца и представљати нож уперен у кичму Југославије”.²

ОДУСТАЈАЊЕ ОД ПРЕСЕЛЕЊА АЛБАНАЦА У ТУРСКУ ВЕЛИКА ЈЕ ГРЕШКА СРПСКЕ ВЛАДЕ

Трајно решавање албанског питања неки српски политичари су видели у планском исељавању Албанаца са територије Србије. На том плану се интензивно радило. Године 1931. између Српске и Турске владе је договорено да се албанско становништво пресели са Косова и Метохије у Турску. У обновљеним преговорима Турска је изразила спремност да до почетка 1936. године с Југославијом склопи формални споразум о исељавању 200 000 лица „становништва које је сродно по менталитету турском, те ће се у турској лако асимиловати”. На седници Сталног савета Балканског споразума крајем фебруара 1938. године закључено је да се у Цариграду сазове конференција Турске, Румуније и Југославије, уз присуство Грчке као посматрача, ради дискусије о обезбеђењу материјалних средстава за насељавање становништва у Турској. Та конференција одржана је 13. јуна 1938. године, па је закључено да је исељавање „један од најважнијих социјалних проблема”, под чиме се подразумевало ослобађање зиратне земље за Србе из пасивних крајева. Исте године је са више страна подстицана и образлагана идеја о систематском исељавању Албанаца. Тако је 16. маја 1938. године у Српском културном клубу расправљано о реферату у коме се констатује да дотадашњи

2 На Београдском универзитету формирана је 1935. године тајна студентска организација „Беса” с основним програмским опредељењима да ради на прикључењу Косова и Метохије Албанији. Идејне вође тајне терористичке организације били су Фазим Блаца, Шаип Мустафа и Ибрахим Љутва, а њихов основни задатак био је да на универзитету створе атмосферу о неопходности стварања Велике Албаније, да формирају оружане формације у и датом моменту крену са терористичким акцијама. Финансирао ју је албанско и италијанско посланство у Београду. Југословенски политичари били су свесни великих проблема које им наноси албански сепаратистичко-терористички покрет, како у унутрашњем тако и на међународном плану. Српски политичари су се најинтензивније посветили решавању тог веома акутног проблема. Разматрали су модалитете како трајно решити проблем албанског питања у Краљевини Југославији (Gaćinović 2004; Bogdanović 1999).

рад на исељавању Албанаца није дао никакве резултате. Но све су те комбинације о исељавању Албанаца у Турску пале у воду пред неспремношћу југословенске владе да уложи већа финансијска средства у стимулацију исељења. Карактеристичан је у том смислу разговор турског министра спољних послова Ружди Араса са др Иваном Суботићем 6. јула 1939. године. Пред исељавање Албанаца у Турску испречиле су се финансијске тешкоће: своју половину трошкова насељавања у Турској, по споразуму, турска влада није могла да сноси због свог програма наоружања. Арас је тврдио да би се конвенција могла одмах применити ако би Југославија примила на себе и други део трошкова који су се односили на насељавање Албанаца у Турској и том приликом је уверавао Суботића да и Турска влада сматра да је најбоље да у Југославији дуж албанске границе има што мање мањине „која би једног дана могла постати подложна једној иредентистичкој пропаганди диригованој од стране Италије и Албаније” (Vogdanović 1999, 222).

ОБНАВЉАЊЕ КОСОВСКОГ КОМИТЕТА ЈЕ ИНТЕНЗИВИРАЊЕ НАСИЉА ПРЕМА ЈУГОСЛАВИЈИ У САРАДЊИ СА КОМИНТЕРНОМ

Италија је још 1930. године радила на обнови Косовског комитета у Албанији, а од 1937. године финансирала је његову делатност на окупљању шиптарске емиграције, да би је, после окупације Албаније, усмерила на прикључење Косова и Метохије „Великој Албанији”, у оквиру Италије као фашистичке уније. Од 1928. године, КПЈ је развила план растурања Југославије и дала подршку Косовском комитету и тежила да се Косово и Метохија припоје Албанији (Vovan 1997, 426). Припремање геноцида³ над српским становништвом на

3 Православни Срби, уколико не беже, да би опстали на својим огњиштима, добрим делом примају ислам, а касније, у другом или трећем колену, у околностима исламског албанског окружења, губе постепено српски етнички идентитет. У теорији је тај феномен познат као поарнаућивање, односно феномен арнауташа. Реч је о процесима дугог трајања који се могу разумети само уз познавање општих, политичких, социјалних и духовних прилика забачених провинција Османског царства у XVIII и XIX веку. Познати британски историчар, професор на Харварду и у Кембриџу, а 1921. године и британски представник у одбору за албанске границе Харолд Темперлеј (*Harald William Vazelle Temperley*) јасно је истакао да су „муслиманизовани Срби, познати као Арнаути, најгори непријатељи Срба” (*the Mussulmanised Serbs known as Arnautis are the bitterest foest of the Serb*), а и архимандрит српског манастира Дечани у Метохији Хаџи Серафим Ристић, обратио се жалбом турском султану Абдулу Азису, који је касније штампао као

Косову и Метохији, који су спроводили фашистичка Италија и албански фашисти помогла је и комунистичка партија Југославије. Комунистички покрет између два светска рата, предвођен Коминтерном, рачунао је на делатност албанске иреденте. Албански емигранти су 1928. године у СССР-у основали комунистичку групу Албаније, као и у деловима Југославије где је после 1928. године дошло до сарадње комуниста са фашистичким групацијама које су они називали „национално револуционарним групама”. Југословенски комунисти су, такође рачунали на сарадњу са албанским екстремним националистима. Тако нпр. Четврти конгрес Комунистичке партије Југославије, одржан у Дрездену 1928. године, у Резолуцији истиче да партија изјављује солидарност револуционарних радника и сељака са албанским национално-револуционарним покретом у лицу Косовског комитета и позива радничку класу да свесрдно помаже борбу раскомаданог и угњетеног народа за независну и уједињену Албанију и независну Хрватску. Поред геноцида над српским народом и протеривања са својих вековних огњишта, посебно је била изражена и исламизација. Тај феномен су запазили и инострани истраживачи, још током XIX века. Француски антропогеограф Гастон Гравје (*Gaston Gravijer*), који је пропутовао Косовом и Метохијом почетком XX века, истакао је пример долине Дрима и Ораховца: „Готово сви муслимани тог региона представљају Србе који су од недавно прешли у ислам, вероватно од пре 25 година, а срећу се многе фамилије подељене на православне и муслиманске куће” (Gravier 1911, 12).

Тај процес, нажалост ни до почетка XXI века није довољно научно истражен. Пажњи науке измакао је процес поарнаућивања домаћих муслимана. Процес асимилације Срба у Албанце био је веома дуг и сложен, а текао је кроз неколико фаза. Прво, се примао ислам, након тога су се српске породице, обично ради заштите од турских власти или од Албанаца приклањали неком јачем арбанашком фису у чијем су суседству живели, како би сачували животе, имовину и част жена. Многи су се надали да ће сачувати стару веру и вратити јој се када се измене услови у спрску

посебну књигу „Плач старе Србије” (Земун 1864). У тој књизи су врло документовано изнети сви злочини Албанаца над Србима у Метохији и на Косову. Угледни европски историчар Константин Јиречек тврди да је из старе Србије, у периоду од 1878. до 1912. исељено у централне области данашње Србије (тадашња Краљевина Србија) око 150 000 православних Срба (Terzić 2011).

корист. Тако су чували језик (у мери у којој су могли), гробља својих предака, иконе и друге верске обичаје. Познато је да се на тим просторима стање није дуже време мењало на боље, већ се и погоршало, а старије генерације су у међувремену изумрле, млади су се све више удаљавали од своје матице и придруживали Албанцима, па је њихово албанизовање текло убрзано. Процес масовног албанизовања Срба заустављен је 1912. године, али је настављено албанизовање оних који су већ били прешли на ислам и ушли у поједине албанске фисове. Стање између два светска рата углавном се није мењало у корист Срба, јер ни српска, православна црква а ни држава нису предузимале мере да се оно измени (Bovan 1997, 432–434). Сви покушаји балканских хришћана да придобију Албанце за заједничку борбу против Отоманског царства, ради националног ослобођења и модернизације својих друштава, углавном су остали без резултата. Албанци су на почетку „Велике источне кризе” предњачили у зверствима турских редовних трупа и башибозука у борби против хришћанских устаника. Великоалбанска политичка концепција засигурно је била под великим утицајем панисламизма и радикалног политичког ислама. Нарочито снажна подршка спољних чинилаца албанској милитаристичкој активности на Балкану у остваривању пројекта „Велика Албанија” уследила је између два светска рата а то првенствено од стране фашистичких сила и комунистичке интернационале, који су били за разбијање заједничке државе Краљевине Југославије.

ЖРТВОВАЊЕ СРБИЈЕ СЕБИЧНИМ ИНТЕРЕСИМА МОНАРХИЈЕ

Међутим, мора се истаћи да је стварањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, а нарочито државним преуређењем у краљевину Југославију 1929. године, Србија као држава српског народа била жртвована себичним интересима монархије и владајућег слоја на који се она наслањала. Читав њен државни и шири политички систем, па и друштвено биће, истопили су се у структури власти нове државе. Усвојеним уставом од 1921. године Југославија је организована као централистичко-бирокупатска држава

са великим овлашћењима круне и управних органа власти. Територија Југославије подељена је законом о обласној и средској самоуправи 1922 године на 33 области – жупе, а у њој територија Србије расцепкана на 13 области, без међусобне повезаности. Обласна управа била је веома ограничена и потчињена централној власти. На челу жупе био је жупан кога је постављао краљ.⁴

Такварасцепканост без логичких економско географских веза није доприносила даљој стабилизацији стања у држави како на економском, тако и на политичком плану. Спољнополитичка ситуација у којој се Југославија налазила тридесетих година XX века била је веома неизвесна и под сталним притиском фашистичких земаља и Комунистичке партије Југославије, која је и у илегални умногоме наносила политичку штету Краљевини Југославији, да би након шестојануарске диктатуре успоставила блиске контакте са шиптарским милитаристичким покретом на Балкану. У настојању да се ситуација на Космету стабилизује српска власт је настојала да поједине угледне Шиптаре придобије и за највише органе државе у Београду. Томе у прилог ишла је и пракса краља Александра да дарује поједине шиптарске прваке како би их учинио лојалним и привукао у структуре власти. Таква пракса имала је одјека, што потврђује и пример извесног Шерифа Воца из Вучитрна који је даровао краљу Александру, у част његове женидбе, 100 најбољих овнова бираних по читавом Космету. Једна од важних мера српских власти за стабилизовање стања на Косову и Метохији било је насељавања ове покрајине православним становништвом, јер је под притиском шиптарских терориста велики број Срба протеран са својих вековних огњишта. Само у Метохији је од 8600 српских домаћинстава остало свега 1830. Због све теже етничке ситуације Срба на Косову и Метохији

4 Још драстичније распарчавање територије Србије извршено је реорганизацијом, октобра 1929. године, после увођења шестојануарске диктатуре. Територија Југославије подељена је на 9 бановина, територија пред кумановске Србије из 1913 године на 5 бановина: Моравска (Ниш), Дунавски (Нови Сад), Дринску (Сарајево), Зетску (Цетиње), и Вардарску (Скопље). Београд са Земуну и Панчевом чинио је посебну управну јединицу, директно почињену краљу. Апсурдно распарчавање Србије тешко је на почетку XXI века и замислити. Довољно је указати да су подручја Крагујевца, Младеновца, Смедерева и Пожаревца била везана за Нови Сад, подручја Шапца, Ваљева, Ужица и Чачка за Сарајево, подручја Ивањице, Рашке, Новог Пазара, Полимља и Пећи, по беспућу за Цетиње, а подручја Лесковца, Врања, Приштине и Призрена за Скопље. Остатак Србије био је – у Моравској бановини (Jončić 1999).

краљ Александар Карађорђевић је 17. јуна 1931. године обнародовао Закон о насељавању јужних крајева.⁵

И поред свега што је овај закон омогућавао у периоду од почетка Другог светског рата настојања да насељавање Косова и Метохије Србима поприми веће размере нису донела резултате. Основни разлози томе јесте веома нестабилна и несигурна политичко-безбедносна ситуација на Косову и Метохији. Још увек су деловале терористичке и одметничке групе. Основи циљ им је био да по сваку цену пропадне Закон о насељавању Косова и Метохије српских живљем. Веома је тешко проценити бројно стање терористичких и одметничких група које су спроводиле насиље током четврте деценије XX века. Међутим, постоје подаци да је између два светска рата на Косову и Метохији деловало нешто више од 8000 припадника шиптарског одметничког језгра (Гаџиновић 2004, 32).

Пописи становништва у међуратном периоду такође показују да није било знатнијег иселјавања Арбанаса. Према попису из 1921, у Краљевини Југославији било је 439.657 Арбанаса, 3,67% од укупне популације, 15.000 мање него уочи ослобођења 1912, а живели су на Косову, у Метохији и, добрим делом, Македонији. Према попису из 1931, број Арбанаса износио је 505.259 (3,62% укупног становништва): у Зетској бановини живело је 150.062 (16%); у Моравској 48.300 (3,6%); у Вардарској бановини 302.901 (19,24%). Подаци пописа из 1939. показују да је на Косову и Метохији било 422.828 несловена (Арбанаса, Турака, Цигана итд.), укупно 65,6%, староседелачког словенског (претежно српског) 25,2% насељеника, такође претежно Срба, 59.204, тј. 9,2% (Gligoriјевић 1988, 185–192). Очигледно је да су Албанци демографски фактор схватили као стратегијски, па је на попису становништва 1981 године била драстично промењена етничка структура становништва на Косову и Метохији, јер су чинили већину са 77,42% (Savezni zavod za

5 Овај закон је требало да буде подстицај за нови талас колонизације Косова и Метохије српским живљем. Закон је био веома стимулативан и пружао је повољне услове онима који су желели да се населе на територију Косова и Метохије. „Старешине породица добијале су по пет хектара земље, а сваки ожењени члан у породици имао је право на још четири хектара, неожењени чланови породица старости до 21 године на по три хектара, док су деца и удовице добијали по хектар земље. Свака породица добијала је по 25 ари за окућницу, док су веће породице са по два или више ожењених чланова имале право на по 50 ари” (Гаџиновић 2002).

Statistiku 1991).

РЕФЕРЕНЦЕ

AJ.MUD, F. 181, Pov. broj 1733, načelnik Kosovskog okruga Bošković Ministarstvu unutrašnjih dela od 10. decembra 1918.

AVII, P-4/3, k. 54, F.1, br. 1425.

AVII, P-4/3, k. 54, F.1. Pov. br. 1432; Maliković 2011.

AVII, P-4/3, k.54, f.3, Pov. br. 749.

AJ, MUD, F. 181, Pov. br. 92, načelnik Božović iz Kosovske Mitrovice od 9. februara 1920.

AJ. MUD, F. 178, Pov. br. 4564, načelnik vojni Drag. Tasić Ministarstvu unutrašnjih dela od 9. marta 1921.

Bataković, Dušan. 1997. *Kosovo i Metohija izazovi i odgovori*. Institut za geopolitičke studije.

Bogdanović, Dimitrije. 1985. *Knjiga o Kosovu*. Posebna izdanja. Beograd: SANU.

Bataković, T. Dušan. 2006. *Kosovo i Metohija u srpsko-arbanaškim odnosima*. Drugo dopunjeno izdanje. Beograd: Čigoja.

Bovan, Vladimir. 1997. „Albanizovanje srpskog stanovništva na Kosovu i Metohiji.” U *Kosovo i Metohija – izazovi i odgovori*. Beograd: Institut za geopolitičke studije.

Bogdanović, Dimitrije. 1999. *Knjiga o Kosovu*. Beograd: Narodna knjiga i Vojno izdavački zavod.

Dimić, Ljubodrag i Đorđe Borozan. 1998. *Jugoslovenska država i Albanci*. Tom I. Beograd: Službeni list SRJ.

Ekmečić, Milorad. 2011. *Dugo kretanje između klanja i oranja – istorija Srba u novom veku (1492–1992)*. Četvrto izdanje. Beograd: EVRO GIUNTI.

Gaćinović, Radoslav. 2002. *Nasilje u Jugoslaviji*. Beograd: EVRO.

Gaćinović, Radoslav. 2004. *Otimanje Kosova i Metohije*.

- Beograd: NIC VOJSKA.
- Gligorijević, Branislav. 1988. „Fatalna jednostranost.” Poyodom knjige dr Branka Horvata „Kosovsko pitanje.” *Časopis Istorija XX veka*, 1–2. Zagreb.
- Gravier, Gaston. 1911. *La Vieille-Serbie et Les Albanais*. Extrait de la Revue de Paris.
- Jovićeвић, P. i M. Miljković. 1983. *Hronika Peći*. Beograd: BIGZ.
- Jončić, Koča. *Politika*, 18. 11. 1999. godine.
- Maliković, R. Dragi. 2011. „Kačaćki pokret na Kosovu i Metohiji 1918 – 1924.” *Međunarodni tematski zbornik, „Političko nasilje.”* Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici.
- Obradović, Milovan. 1981. *Agrarna reforma i kolonizacija na Kosovu (1918–1941)*. Priština: Institut za istoriju Kosova.
- Rajović, Radošin. 1985. *Autonomija Kosova*. Beograd: IRO Ekonomika.
- Savezni zavod za statistiku [SZS], „Nacionalni sastav stanovništva SFR Jugoslavije, Knjiga I, Podaci o naseljima i opštinama”, Beograd, 1991.
- Terzić, Slavenko. 2011. *Istorijsko-idejne osnove velike Albanije*. Beograd: Vojska.

Radoslav Gaćinović*

Institute for Political Studies, Belgrade

**ALBANIAN VIOLENCE AGAINST SERBS IN THE
KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENIANS
AND THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA**

Resume

Greater Albanian irredentist activity between the two world wars had the strong support of fascist forces, interested in breaking up the newly formed Yugoslav state. It was in the first place fascist Italy and the Third Communist International (Comintern) based in Moscow. The Greater Albania “Kosovo Committee” merged with the Comintern in the early 1920s. Italy directly supported the actions of Albanian terrorists (Kachaks) in Yugoslavia in the years after the First World War. “The leaders of that movement, Hassan Pristina and Mustafa Kroja, received from the Italian government initially 50,000 lira a month, later about 200,000 from September 1927. Much more.” As there were daily conflicts with the Kachaks, who had the task of attacking and killing Serbs, cutting telephone lines and cutting lines, the authorities of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes tried to calm the situation by compromising with the Kachak leaders. The ambassadorial conference decided to form a “neutral zone” on the territory of the SCS kingdom, so the Yugoslav authorities decided not to enter the “neutral zone” from the SCS kingdom, and the Kachaks from that zone to enter the territory of the SCS kingdom. “The neutral zone included the villages of Junik, Batuš, Molić, Morina, Brovina, Ponoševac, Popovac, Šišman, and it was definitely abolished on December 20, 1920. Bajram Curi felt safe in the “neutral zone”, surrounded by his bodyguards. He stayed, mostly, in Junik and Batuš. In December 1921, he called on all his supporters to come to the “zone”, intending to create military units there whose goal would be to overthrow the government of Ahmet Bey in Albania, and only after that to lead actions on the territory of the Kingdom of SCS. Between 2,000 and 5,000 “fighters” responded, supplying them with weapons and ammunition, which could be claimed to have been financed by

* E-mail address: radoslav.gacinovic@ips.ac.rs.

Italy. The action of disarming the Albanian ducks on the territory of Kosovo lasted from January 5 to February 7, 1921, when it was stopped. During that time, 672 rifles, 223 revolvers, 4629 bullets, 30 bombs, 21 rifle barrels, 9 knives, and one barrel were confiscated from the barrels there. On that occasion, 21 military fugitives and 8 ducks were arrested. One kachak was killed and six kachak houses were set on fire, three houses in the village of Devetak, from which soldiers were shot as they approached the village, two houses in the village of Ranci where a kachak company spent the night, and one house in the village of Sicevo, where also gathered Kachaks.

Keywords: Serbia, Kosovo and Metohija, violence, Kachaks, terrorism, Albanians

* Овај рад је примљен 5. јануара 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 23. фебруара 2021. године.